КАТТА ЁШЛИЛАРГА ЧЕТ ТИЛИ ЎРГАТИШНИНГ АФФЕКТИВ ОМИЛЛАРИ

Зойирова Дилсўз Абдижалиловна

Аффективные факторы обучения иностранному языку взрослых

https://doi.org/10.5281/zenodo.14279751

Хорижий тилларни ўрганишда рахбар ходимлар учун ёш билан боғлиқ шундай дуал хусусиятлар мавжудки, яъни бир томондан психологик муаммоларни келтириб чиқарса, бошқа томондан аксинча, айнан катта ёш тажрибаси тилни ўрганишда туртки бўлувчи имкониятларни ҳам беради.

Замонавий таълимнинг соҳалараро йўналишларида чет тилларини ўқитиш самарадорлиги йўлларини ишлаб чиқиш давом этмоқда, чунки уларни ўзлаштириш зарурати йўқолмайди, балки ортади. Бугунги кунда хорижий тилларни билган мутахассисларга бўлган юқори даражадаги талабнинг мавжудлиги бунга асосий сабабдир. Чет тилини ўргатиш борасида тадқиқотчилар томонидан мактабда ҳам, университетда ҳам педагогик жараённи бошқаришнинг турли усуллари ҳамда услубларини таклиф қилинади. Хусусан, талабалар ва қайта малака ошириш жараёнидаги ўрганувчиларга, аввало, ўқув стратегиясини ўргатиш таклиф этилади. Таълим стратегиялари тўғридан-тўғри ва билвосита (когнитив, ижтимоий, хотира, компенсация, метакогнитив, аффектив) ўзаро боғлиқ, аммо аффектив стратегиялар ўқувчининг ҳиссий ҳолатига кўпроқ таъсир қилади . Яъни тил ўрганувчининг ақлий қобилиятларидан ташқари кайфият, таъсирчанлик ва ҳиссий ўзига хослик каби жиҳатлар ҳам таълим жараёнида инобатга олиниши аффектив ёндашув сифатида тавсифланади.

Таълим фаолияти давомида талабалар ва катталар ўртасида чет тилини ўзлаштиришга салбий муносабатни шакллантирадиган стрессли вазиятлар ҳамда психологик тўсиқлар пайдо бўлади. Ўз ҳис-туйғулари ва муносабатларини бошқара олмаслик, улардан хабардор бўлиш, шунингдек, тезда реакцияга киришиш туфайли тингловчиларнинг нутқида хатолар пайдо бўлади. Аниқроқ айтганда, мазкур ҳолат ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини шакллантиришда хатоликлар борлигини намоён этади .

Мустақил қарор қабул қилиш қобилияти кўпинча когнитив кўникмалар (маълумотни таҳлил қилиш, синтез қилиш, таққослаш ва умумлаштириш, бошқа нуқтаи назарни қабул қилиш), шунингдек, ҳис-туйғулар ва уларни бошқаришда аффектив кўникмалар билан

мустаҳкамланмаган бўлади. Чет тилида нутқ сўзлаш давомида ўз-ўзини бошқара олиш кўникмаси мақсадга эришиш воситаси сифатида ёрдам беради. Шунинг учун ўқитувчининг вазифаси тил ўрганувчиларга хатоларини аниқлаш ва олдини олиш воситаси сифатида ўзини-ўзи бошқариш (аффектив) кўникмаларини қўллашга ўргатишдир. Ўз-ўзини бошқариш қобилиятлари таълим жараёнининг ҳиссий, таъсирчан томони билан бевосита боғлиқ деган хулосага келиш мумкин. Талабаларнинг чет тили фанига психологик жиҳатдан мураккаб муносабати ва ушбу функциянинг шаклланмаганлиги академик кўрсаткичларнинг ёмонлашишига олиб келади. Аффектив таълим стратегиясини қўллагандан кейин чет тили фанидан академик кўрсаткичларни яхшилаш учун махсус адабиётларда далиллар мавжуд бўлганлиги сабабли, ушбу стратегиялар талабаларга ҳис-туйғуларини енгиш, жараёнга мослашиш, қийинчиликларини англаш, шу билан ўз-ўзини бошқариш ва ривожлантиришга ёрдам беради .

Р. К. Анохин, П. Р. Блонский, П. Я. Галперин, А. Н. Леонтиев ҳамда Б. Ф. Ломовларнинг илмий психологик тадқиқотларида ўз-ўзини назорат қилиш нафақат мустақил ўзлаштиришнинг таркибий қисми сифатида, балки адекват ва мақсадли психикани ривожлантириш шарти сифатида ҳам қаралади. Нутқдаги хатолар ва уларни тузатиш хусусияти талабанинг чет тилини билиш даражасини кўрсатади. Мазкур мавзу психология (И. А.Зимная, И.И.Китросская, А. А.Леонтиев, П.Я.Галперин, Л.С.Вигоцкий, Н.В.Вит), педагогика (А. А.Миролюбова, И.В.Рахманова, Н. Д.Галскова, И.Д.Салистра) ва лингводидактика (И.Л.Бим, Г.А.Китайгородская) илмий ишларида кўриб чиқилган. Нутқ фаолияти тушунчасини киритган Л.С.Вигоцкий, А.А. Леонтиев ҳамда П.Я. Галперин каби рус олимлари ўз-ўзини бошқариш муаммосини адекват психика ва эътиборни ривожлантириш билан боғлайди. Шунинг учун ҳам шахснинг когнитив ва ҳиссий таъсирчанлиги ўртасида мувозанатни сақлаш керак. Замонавий ўқитиш усулларида ўзини-ўзи бошқариш кўникмаларини ривожлантиришга етарлича эътибор берилмайди. Ўрганиш аффектив соҳада тажрибани шакллантирадиган янги шароитлар, билимлар, қадриятлар ва меъёрлар билан қарама-қаршилик сифатида бошланадиган шахсни ривожлантиришда тақлид қилиш ва идентификациялашнинг ижтимоий жараёни бўлганлиги сабабли, ўз-ўзини ўрганиш жараёни аффектив таълим стратегияларидан бирини ташкил этади.

Аффектив таълим стратегиялари сизнинг ҳаракатларингиз ҳақида тезроқ хабардор бўлишга ёрдам беради. “Таъсир” ва “аффектив” атамалари умуман ақлий фаолиятнинг ҳиссий-когнитив томонини ифодалайди. Синонимларга “ҳиссиёт”, “таъсир”, “ҳаяжонланиш”, “тегиниш”, “афзал кўриш” ва “интилиш” каби сўзлар киради. Шунинг учун “аффектив” атамаси кенг маънода ишлатилади . Аффектив стратегиялар таъсир ҳолатини англатмайди, балки ўрганишга, тилга бўлган муносабат ва ўқув жараёнига халақит берадиган ҳис-туйғуларни бошқариш усулларини ифодалайди. Салбий ҳис-туйғулар билан курашиш, ташвишларни камайтириш, ўз-ўзини англаш, диққатни жамлаш ва фикрлаш қобилиятини ривожлантириш усулларини ҳам ўзида мужассамлайди. Ўз-ўзини бошқариш ташқи нутқ фаолиятини ўзлаштиришни тартибга солувчи нутқ-фикрлаш фаолиятининг ички механизми бўлганлиги сабабли, ўз-ўзини бошқариш кўникмаларига ўргатиш табиий равишда ўқувчининг психологик хусусиятлари аффектив таълим стратегиялари билан боғлиқ. Илмий психологик тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ўқув хонасида ташкил этилган назорат диққатни жамлашни талаб қилади, фикрлаш қобилиятини шакллантиради ва хатоларга йўл қўймаслик учун ўрганилаётган материални яхшироқ тушунишга имкон беради . Таълим жараёнининг субъекти сифатида ўз-ўзини англаш муаммоси, яъни замонавий таълим хусусиятларининг ўзини ва нутқ фаолиятини бошқариш қобилиятига таъсирини тушуниш доимий равишда пайдо бўлади. Инсон тасодифий ҳаракат қила олмайди ва қилмаслиги лозим, лекин нима қилаётганини, нима учун ва қандай қилиб натижага эришиш йўлини билиши керак . Чет тилидаги мукаммал нутқ муваффақияти салбий такрорланадиган ҳис-туйғуларни келтириб чиқарадиган ўқув вазиятлари сонини камайтириш билан боғлиқ. Тизимли ўз-ўзини назорат қилишни (хусусан, нутқни) амалга ошириш ва уни психология нуқтаи назаридан чет тилини ўқитиш жараёнига интеграциялашнинг мумкин бўлган усулларидан бири бу аффектив усуллардан фойдаланишдир. Нутқда ўз-ўзини бошқариш кўникмаларини ўргатиш ва ривожлантиришнинг чет тилини ўзлаштириш жараёнида аффектив таълим стратегияларидан фойдаланишга ўргатиш билан уйғунлиги назорат қилишни ривожлантиришга сезиларли ёрдам беради.

Чет тилини ўқитишнинг мақсад ва вазифалари давлат таълим стандарти, ўқув дастурлари талабларига, шунингдек, ўқув жараёни фанларининг эҳтиёжларига мувофиқ аниқланиши ва асосланиши керак. Ўқитувчи ўқув

фаолиятининг ташкилотчиси бўлганлиги сабабли, у ушбу ўқув ҳужжатларига танқидий ёндашиши, таҳлил қилиши ва ўқитиш усуллари ҳамда талабаларнинг шахсини аниқлаш учун зарур шарт-шароитларни яратиши керак. Бунинг учун ўқитувчи нафақат ёши ва индивидуал психологик хусусиятларига кўра талабанинг маълум нутқ қобилиятларини ўзлаштира олишини, балки талаба томонидан чет тилини ўрганиш мотивациясини белгилайдиган ҳаракатлантирувчи кучларни (мотивацион) ҳам билиши муҳимдир. Ўрганувчи фаолиятининг индивидуал услуби шахсга хос бўлган стратегия бўлиб, у ўз иродасига таянади. Бу нутқ хатти-ҳаракати моделига хосдир. Демак чет тили ўрганувчига ўзини-ўзи бошқариш кўникмаларини эгаллашда ёрдам бериш учун ўқитувчи:

– ўз таълим муассасаси талаблари нуқтаи назаридан, чет тилидаги нутқ ўз-ўзини бошқариш кўникмаларини ривожлантириш мақсадида таҳлил қилиниши;

– қўшимча тизим ёки машқлар тўпламини ишлаб чиқиш, чет тилини ўқитиш жараёнида нутқни ривожлантиришдаги ўқув материаллари ҳажмининг фойдалилиги ва сифатини таҳлил қилиш, яъни чет тилини ўқитиш жараёнида нутқни назорат қилиш даражаларини шакллантиришга эътибор қаратиши;

– талабаларга ўзини идрок этиш ва бошқариш қобилиятларини аниқлашга имкон берадиган усуллар тўпламига эга бўлиши (масалан, рамзий белгилар ёрдамида, кўтарилган қўл ва берилган кўрсатма бўйича баҳолаш, намунага риоя қилиш, жуфтликда ҳамда гуруҳларда ишлаш ва ҳоказо);

– уларга нафақат когнитив, балки аффектив стратегиялар машқларини ҳам ўзлаштиришга, яъни захира интеллектуал қобилиятингизни тушунишга ёрдам бериши лозим.

Ўқитувчининг вазифаси тил ўрганувчига мулоҳазаларини ҳимоя қилиш ва ўзини-ўзи идрок этиш механизмлари, бошқариш кўникмаларини, шу жумладан нутқни ривожлантиришга ёрдам беришдир. Ўз-ўзини назорат қилиш натижаси шахсини ҳурмат қилишдир. Назорат қилиш даражаси қанчалик юқори бўлса, ўқитувчи нутқ ҳаракатларидаги хатоларни камроқ тузатади. Талаба нутқини бошқариш ўзини ўзи бошқариш ўрнини босмаслиги ва талабани назоратга қарам бўлишга ўргатмаслиги керак. Кенгайтирилган ташқи назоратдан аста-секин бошланғич характерга эга

бўлган минималлаштирилган назоратга ўтиш керак, яъни талабанинг ўзини
ўзи бошқаришини фаоллаштиради. Ўқитувчи таълим юкини енгиллаштирувчи – назоратчи эмас, балки “ёрдамчи” бўлиши керак . Чет тили ўрганувчининг жисмоний шахсидан хабардор бўлиш билан бирга, ижтимоий ва касбий фаолияти ҳақида билиши ҳамда таълим жараёнида мазкур жиҳатларни инобатга олиши лозим. Шу тариқа ўрганувчи шахс ўз ҳаракатларига нисбатан ишонч қозонади ва таълим олиш тартибини ҳаёт тарзига айлантириш учун ўзини бошқариш кўникмаларини эгаллаб боради. Мазкур жараён ўрганишда шахсий автономияни ривожлантириш учун жуда муҳимдир ва шунинг учун талабаларни жалб қила олади.

Демак, чет тилларни ўқитиш жараёнида аффектив таълим стратегияларидан фойдаланиш талабаларнинг ақлий ва психологик хусусиятларини ўрганиш усули бўлиб, бу ўз-ўзини назорат қилишни ривожлантириш талабларига мос келади (вазифаларни мустақил ҳал қилиш қобилиятини ривожлантирган, танқидий фикрлаш, ўз нуқтаи назарини ҳимоя қилиш қобилияти, ўз-ўзини тарбиялашнинг турли шаклларини топиш қобилияти, олинган билим, кўникмаларни ижодий қўллаш ва ўз-ўзини бошқариш кўникмаларини ривожлантириш қобилиятига эга бўлган мустақил шахсни шакллантириш) .

Аффектив таълим стратегиясини ўргатишда ўқитувчи турли хил тестлардан фойдаланиши мумкин: “муносабат/мотивация”, ақлий чархланиш учун тестлар, чет тилини ўрганиш стратегиялари, универсал тести, индивидуал шахсий сўровнома ва бошқалар . Машқларни синаб кўриш ва бажаришдан сўнг имтиҳонлар пайтида вазият ташвиши камаяди, ишонч ҳисси кучаяди, ўз имкониятлари ҳамда қобилиятларини англаш таълим даражасини, когнитив фаолликни ва мотивацияни яхшилаш истагини оширади. Аффектив таълим стратегиясини ўзлаштиргандан сўнг, талабалар чет тилини ўзлаштириш учун янада шаклланадиган ва хабардор бўладиган бошқа стратегияларни муваффақиятли қўллайдилар. Ҳис-туйғуларни бошқариш қобилияти чет тилидаги нутқ жараёнида ўзини-ўзи бошқариб, равон гапириш қобилиятини оширади. Дарсни анъанавий дарс сифатида эмас, балки қизиқарли, ҳаяжонли бўлган ва кейин ўрганиш жараёнида зарур бўладиган одамлар ўртасидаги мулоқот жараёни сифатида кўриб чиқиш керак. Ўқув тизими дарсликда амалга оширилади ва нутқ фаолиятининг ҳар хил турлари учун машқларда амалга оширилади. Ўқитувчи дарсликни

когнитив ва аффектив таълим стратегияларини бирлаштирган, анъанавий машқларнинг монотонлиги ҳамда соф машғулот хусусиятини йўқ қиладиган вазифалар билан таъминлаши ва тўлдириши керак . Вазифалар ҳиссиётларни уйғотиши, ақлий фаолиятни фаоллаштириши, саволга, изоҳга ёки гапга табиий нутқий жавоб бериши ва нутқ ҳаракатларини рағбатлантириши керак, бу эса охир-оқибат ўз-ўзидан нутқий мулоқотга олиб келади. Вазифалар талабанинг

берилган мисолларда индивидуал психологик хусусиятларини англаши учун танланади, яъни аффектив ўрганиш усули қўлланилади. Жумладан, тақдимот шаклида ҳимоя қилинадиган лойиҳалар каби ижодий вазифалар тил кўникмаларини мукаммаллаштиради, яъни натижада ушбу кўникмаларни шакллантириш мустаҳкамланади.

Ўқитувчиларнинг талабалар билан ишлашини ташкил этиш ўқувчиларнинг ушбу фаолиятда муваффақиятга эришиш истаги ва уни ташкил қила олмаслик билан тавсифланган қарама-қаршиликларни англашдан бошланиши керак. Хусусан, анъанавий синф тизими ва аффектив таълим стратегияларини қўллаш технологияси; умумий мактаб (frontal) таълим тизими, талабанинг унинг мазмуни, шакллари ва усулларини танлаш эркинлигига асосланган индивидуал таълим олиш имконияти; “раҳбар” ўқитувчи ва “ўргатувчи” ўқитувчи ўртасидаги зиддият. Вазифалар когнитив (амалий) ва аффектив (ҳиссий кучланишни камайтириш) кўникмаларидан фойдаланишни бирлаштириши керак. Аффектив таълим стратегияларидан фойдаланиш мустақил таълимга ўтиш билан биргаликда талабаларга берилган мисоллар бўйича индивидуал психологик хусусиятларини англашга имкон беради ва чет тилини ўзлаштириш жараёнини яхшилайди.